

MƏHKƏMƏ ORQANLARI

Dünya təcrübəsi göstərir ki, qanunun aliliyi təmin edilmədən korrupsiyaya qarşı mübarizə tədbirləri nəticəsiz qalır. Bitərəf, peşəkar və müstəqil hakimlər olmadan cinayət hüququ korrupsiyaya qarşı mübarizədə əsas silah sayıla bilməz. Hakimlərin özü də korrupsiyaya qurşanırsa, vəziyyət daha da pisləşir. Məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyi İnsan Haqqları üzrə Ümumi Bəyannamədə, eləcə də Vətəndaş və Siyasi Haqqlar üzrə Beynəlxalq Konvensiyada təsbit olunub. [1]

BMT-nin Məhkəmələrin Müstəqilliyi haqqında Əsas Prinsipləri 1985-ci ildə Cinayətlərin qarşısının alınması və cinayətkarlarla davranış haqqında BMT-nin 7-ci konqresində qəbul edildi. Bu sənədin məhkəmə orqanlarının müstəqilliyi haqqında bölməsində deyilir:[2]

- 1. Məhkəmə orqanlarının müstəqilliyi dövlət tərəfindən təmin edilir və ölkə Konstitusiyası, yaxud qanunvericiliyində təsbit olunur. Bütün dövlət orqanları və digər təşkilatlar məhkəmənin müstəqilliyinə hörmət və əməl etməyə borcludurlar.*
- 2. Məhkəmə orqanları onlara verilmiş işlərə heç bir məhdudiyət qoymadan, hansı tərəfdən və hansı məqsədlə edilməsindən asılı olmadan bütün təsirlərə, yönəltmələrə, təzyiqlərə, təhdidlərə, birbaşa, yaxud dolayı təcavüzlərə baxmadan qərəzsiz, faktlar əsasında, qanuna uyğun şəkildə baxır.*
- 3. Məhkəmə orqanları məhkəmə xarakterli bütün məsələlər üzrə səlahiyyətə malikdir və onlara verilmiş işlərin onların səlahiyyət*

dairəsində olub-olmamasını yalnız özləri qanuna uyğun olaraq müəyyən edirlər.

- 4. Məhkəmə prosesinə hər cür əsassız müdaxiləyə yol verilmir, məhkəmələrin verdiyi hüquqi qərarları dəyişdirmək olmaz. Bu prinsip məhkəmə nəzarətinə, o cümlədən, səlahiyyətli orqanların məhkəmələrin qanunvericiliyə uyğun olaraq çıxardıqları məhkəmə hökmünün yumşaldılmasına aid edilmir.*
- 5. Hər bir vətəndaşın qəbul olunmuş hüquqi prosedurlara uyğun olaraq adi məhkəmə, ya tribunal qarşısına çıxmaq hüququ var. Müvafiq qaydada qəbul olunmuş məhkəmə prosesinin hüquqi prosedurlarına əsaslanmayan və adi məhkəmələrin, yaxud hüquqi tribunalların səlahiyyətini mənimləyən tribunalların yaranmasına yol verilmir.*
- 6. Məhkəmə orqanlarının müstəqilliyi prinsipi məhkəmə orqanlarına məhkəmə araşdırmasının gedişinin ədalətli olmasını təmin etmək haqqı verir və tərəflərin haqqını qorumağı tələb edir.*
- 7. Hər bir iştirakçı Dövlət məhkəmə orqanlarının öz funksiyasını müvafiq qaydada yerinə yetirməsi üçün onları zəruri resurslarla təmin etməyə borcludur.*

Yaxın keçmişdə bir sıra ölkələrin baş hakimləri Məhkəmə Orqanlarının Dürüstlüyü Banqalor Prinsiplərini işləyib hazırladılar və qəbul etdilər. [3] BMT-nin təsdiq etdiyi bu sənəd hakimlər üçün dərslik xarakterindədir və məhkəmə heyətinin üzvləri üçün davranış qaydalarının işlənilib hazırlanmasında baza ola bilər. Göstərilən prinsiplər eyni zamanda icra və qanunverici orqanların nümayəndələrinə, vəkillərə,

ümumiyyətlə, cəmiyyətə məhkəmə heyətini daha yaxşı başa düşməkdə və onlara yardım etməkdə yardımçı ola bilər. Sənəddə deyilir ki, hakimlər öz fəaliyyətlərində ədalət məhkəməsinin müvafiq standartlarının təmin edilməsi məqsədilə yaradılmış uyğun orqanlara tabedir. Bu orqanlar müstəqil və tərəfsizdir, hakimlərin nüfuzunu zəiflətməyə deyil, onların mövcud hüquqi və davranış normalarını təkmilləşdirməyə xidmət edir.

Avropa təcrübəsində bu məsələlərlə bağlı xeyli sənəd var, o cümlədən, Avropa Hakimler Xartiyası [4], Avropa Şurasının hazırladığı Hakimlərin Müstəqilliyi, Effektivliyi və Rolları Haqqında Təvsiyələri [5], eləcə də 1998-ci ildə çoxtərəfli görüşlər nəticəsində qəbul edilmiş Hakimlərin Statusu Haqqında Avropa Xartiyası [6] bu qəbildəndir. Hakimlərin təmizliyi və dürüslüyü ən effektiv şəkildə dövlətin “üçüncü hakimiyyəti” (icra və qanunverici hakimiyyətlə birlikdə) qismində məhkəmə orqanlarının özləri tərəfindən təmin edilir. Bu məqsədə davranış qaydalarına dəqiq, şəffaf və ciddi şəkildə əməl etməklə, eləcə də qüsursuz davranış nümunəsi göstərən hakimlərin hesabına nail olmaq mümkündür. Yüksək məhkəmə orqanları bu işdə rəhbər rol oynamalı, qanuna zidd hərəkətlər etmiş hakimlər ciddi cəzalandırılmalıdır. Qəbul olunmuş qərarların ardıcılığı baxımından məhkəmələrə nəzarət zəruridir. Məhkəmə orqanlarının əməkdaşları üzərində müvafiq nəzarəti təmin etmək gərəkdir və məhkəmə qərarları və hərəkətlərindən vətəndaşların şikayət verməsi üçün effektiv mexanizm yaradılmalıdır. Məhkəmə işçilərinin təhlükəsizliyinin təmini, onların iş şəraiti və məvacibi, onların sosial statusu da vacib sahədir. Məsələn, keçmiş Sovet İttifaqının bir sıra ölkələrində qeyri-kompetent hakimlərdən xilas olmağın

effektiv yollarından biri məhkəmə orqanları əməkdaşlarının attestasiyasıdır. O, ən aşağı məhkəmə instansiyalarında aparılır və bu metod bir sıra ölkələrdə tətbiq edilir.

MÜSTƏQİLLİK VƏ MƏHKƏMƏ KOLLEGİYALARI

Başqa dövlət təşkilatları kimi məhkəmə orqanları da keyfiyyətli və vaxtlı-vaxtında xidmət göstərmək üçün işlərini effektiv təşkil etməlidirlər. Lakin məhkəmə orqanlarının “məhsulu” mübahisələrin ədalətli həllindən ibarətdir. Bu, digər hakimiyyət qanadlarından müstəqil və azad olmağı tələb edir.

Tez-tez hakimlərin vəzifəyə təyini mexanizmi ilə bağlı mübahisələr yaranır. Məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyinin qarantiyası kimi hakimlərin təyin olunması qaydası da bir sıra ölkələrin konstitusiyasında təsbit edilir.

Geniş yayılmış fikrə görə, siyasətçilər yalnız onların iradəsinə tabe olan hakimlərin təyinatında maraqlıdırlar. Siyasətçilər hesab edə bilərlər ki, onlar seçkili vəzifə sahiblərinin işinə baxan hakimlərin səlahiyyətlərini şübhə altına ala bilərlər, çünki onları heç kəs seçmir. Yüksək səviyyəli başqa hakimlər, eləcə də iş başında olan hakimlərlə məşvərət mexanizminin qurulması ideal olardı.

Hakimlərin təyin edilməsinin və məhkəmələrin idarə olunmasının məhkəmə orqanlarının müstəqilliyinə xələl gətirməməsi üçün bir sıra ölkələrdə məhkəmə kollegiyaları yaradılıb. Başqa dövlət orqanları və institutlarına tabe olmayan bu orqanlar hakimlərin seçilməsi, onların vəzifə pillələrində yüksəlməsi və məhkəmə sisteminin idarə edilməsi ilə məşğul olur. Bəzən bu kollegiyanın səlahiyyət dairəsinə baş

hakimin təyinatı, eləcə də qəbul olunmuş norma və qaydalara əməl edilməsinin təminatı da daxil olur. Adətən, məhkəmə kollegiyalarının təşkili və fəaliyyəti ölkənin konstitusiyasında öz əksini tapır, amma onlar, ümumiyyətlə qanunvericiliklə də nizamlana bilər. Bu orqanların konkret ölkədən asılı olaraq bir-birindən fərqlənməsinə baxmayaraq, onların uğurlu fəaliyyəti ölkənin ali rəhbərliyinin məhkəmə kollegiyalarının formalaşması və kadr tərkibi, eləcə də onların məsuliyyət və cavabdehlik məsələlərini nə qədər effektiv həll etməsindən asılıdır. İspaniyanın və onun Məhkəmə Hakimiyyətinin Ümumi Şurasının (Consejo general del Poder Judicial) təcrübəsi ölkələrin birində müvafiq məsələlərin necə həll edildiyini və hansı amillərin bu zaman nəzərə alınmalı olduğunu göstərir. [7]

HAKİMLƏR SEÇİLMƏLİDİRMİ?

İlk baxışda hakimlərin əhali tərəfindən seçilməsi müsbət haldır. [8] Bu təcrübə XIX əsrdə ABŞ-da rüşvətخور siyasətçilərin hakimləri təyin etmək hüququndan məhrum edilib, bu haqqın seçicilərə verilməsi ilə başlandı.

Tədqiqatçılardan biri qeyd edir ki, “hakimlərin təyinatı prosesinə siyasi təsirdən qorxu, məhkəmə və vəkil təbəqəsinin peşəkarlıq səviyyəsi və statusu haqqında narahatlıqları artırdı. 1840-cı illərin ortalarında formalaşan siyasi mədəniyyətin bir hissəsi kimi ikinci partiya sistemi yarandı. Ona uyğun olaraq dövlət vəzifələrinə təyinat haqqı qalibə verildi. Hakim vəzifələri patronaj sisteminin vacib tərkib hissəsinə çevrildi, eyni zamanda siyasi spektrin bütün qüvvələrinin nümayəndələri icra, yaxud qanunverici hakimiyyətdəki bu vəzifələrin partiya prinsipi üzrə bölünməsinə tənqid etdilər. Radikallar qatı “anti-partiya” mövqelərindən çıxış edirdilər. Onların fikrincə, hakimlərin əhali tərəfindən seçilməsi partiya liderlərini hakim

korpusunun tərkibini diqtə etmək imkanından məhrum edər.” [9]

Uzun müddət bu sistemin qənaətbəxş işlədiyi düşüncəsi hakim idi. Lakin zaman keçdikcə hakimlərin seçilməsi müxtəlif qruplar arasında yarışa çevrildi. Hər qrup “öz” hakiminin seçilməsinə çalışırdı ki, o da onun qayğısına qalsın. Bu zaman bu vəzifəni tutmağa ən çox layiq olan, məhkəmə prosesini qorxmada, təmiz və bitərəf qaydada aparmağa qadir olan namizəd qeyri-bərabər vəziyyətə düşürdü. Hətta bəzən bu qruplar dəsdəklədikləri namizədin razılığını almağa belə ehtiyac duymurdular. Bütün bunlar mövcud ifrat hallardan xilas olmaq məqsədilə sistemin islahatı planlarını gündəliyə çıxartdı.

Hakimlərin seçkili olması ideyasının özündə bir paradoks var. Seçicilərin bu və ya digər namizədin fəaliyyətini qiymətləndirməsi üçün zəruri informasiyaya ehtiyacı var. Adətən, icra, ya qanunverici orqanlara seçkilərdə namizədlər seçkiqabağı vədlər verir, seçildiyi təqdirdə nə işlər görəcəyi haqqında danışır. Lakin seçicilər hakimlərdən yalnız işlərin ədalətli və qərəzsiz aparılmasını istəyirlər. Seçildikləri təqdirdə bu və ya başqa işin araşdırılmasına necə yanaşacaqları barədə danışan hakimlər özü-özlüyündə qərəzsiz ola bilməz. ABŞ-da bununla bağlı müəyyən qayda var: namizəddən vacib informasiya tələb olunur, amma hakim kimi onların öz tərəfsizliyini (məsələn, hüquqi dəlilləri nəzərə almadan müəyyən siyasi əqidəni ifadə etmək) zədələməmələri tələb olunmur. Hakim vəzifəsinə namizədlər və üçüncü şəxslər öz baxışlarını müdafiə məqsədilə tez-tez “aqrəssiv və aldadıcı ritorikaya” əl atdıqları üçün [10] mövcud norma və qaydaları yenidən ciddi analiz etmək gərəkdir. Xüsusilə nəzərə almaq lazımdır ki, hakim vəzifəsinə na-

mizədlərin bəyanatları ABŞ Ali Məhkəməsində müzakirə edilir.

Digər ölkələrin yüksək səviyyəli məhkəmə sistemi nümayəndələri arasında debatlardan aydın olur ki, onlar qəti şəkildə hakimlərin seçkili olmasına qarşı çıxırlar.

HAKİMLƏRİN NİZAM-İNTİZAMA ƏMƏL ETMƏLƏRİ

Konstitusion qarantiyalar hakimlərin əsassız olaraq vəzifədən götürülməsinin qarşısını alır. Bu qarantiyalara görə, məhkəmə hakimiyyətinin birinin üzvü yalnız xüsusi prosedura uyğun olaraq vəzifədən azad edilə bilər, bu prosedura, adətən, qanunverici hakimiyyətin nümayəndəsi də iştirak edir. Hətta bu halda belə formal qaydaların hamısına əməl edilməlidir. Bundan başqa hakimlərin məvacibini azaltmaq, ya onların imtiyazlarını ləğv etmək mümkün deyil; bu, dövlət orqanlarına hakimlərə təzyiq göstərmək, onları gəlirlərinin bir hissəsindən məhrum etmək və s. imkanı vermir. Üstəlik, hakimlər özlərini fəaliyyətləri ilə də müdafiə edirlər: onlar açıq iclaslarda fəaliyyət göstərir, qərarlarını əsaslandırır, bu qərarların əksəriyyətindən daha yüksək məhkəmə orqanlarına şikayət vermək olar. Bir sıra ölkələrdə “məhkəmə müştəriləri komitəsi” yaradılır, burada vətəndaş qruplarının nümayəndələri yerli hakimlərlə görüşür, birlikdə müvafiq problemlərin uyğun həlli axtarırlar. Bununla ən aşağı səviyyədə hakimlərin cavabdehliyi təmin edilir.

Ən vacib amil, güman ki, vəzifənin saxlanması qarantiyasıdır. Çox ciddi səhvə görə vəzifədən azad edilmiş hakim, öz vəzifəsini saxlamaq üçün əhalinin və siyasətçilərin simpatiyasını əldə etməyə məcbur deyil. ABŞ-ın təcrübəsi göstərir ki, vəzifəyə təyin edildikdən sonra mü-

hafizəkar hakimiyyət tərəfindən, hətta çox ciddi şəkildə seçilmiş hakimlər belə progressiv islahatçılara çevrilə bilərlər.

Məhkəmə orqanlarının müstəqilliyindən ayrı-ayrı hakimlər deyil, məhkəmə hakimiyyətinin özü udur. Eyni zamanda hakimlərin müstəqilliyi onları cavabdehlikdən azad etmir.

Məhkəmə orqanlarının müstəqilliyini ən effektiv şəkildə ayrı-ayrı hakimlərin məsuliyyətini paylaşan hakimlərin özləri təmin edə bilər (ən azı qanunverici orqanın hansısa hakimi vəzifədən götürmək haqqında vəsatət verməsindən). Məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyi institutu- nu şübhə altına almadan ayrı – ayrı hakimlər vəzifəyə təyin edilə bilər. Nizam-intizam tribunallarının üzvlərinin əksəriyyəti hakimlərin nümayəndələri olmalıdır; tribunalların hüquqi statusunu onların fəaliyyətinə yalnız hüquqçular deyil, başqa peşə sahiblərini də (siyasətçilər istisnadır) cəlb etməklə möhkəmləndirmək olar.

Banqalor Prinsiplərinin (yuxarıda baxıldı) işlənilib hazırlanmasında iştirak etmiş baş hakimlər hesab edirlər ki, yüksək rütbəli hakimlər peşəkar dürüstlük və tərəfsizliyin təmin olunması və dəstəklənməsi vəzifəsini öhdələrinə götürməlidirlər. Bu vəzifənin ən effektiv həll yolu uyğun davranış kodeksinin qəbul edilməsi ola bilər. Onu hakimlərin özləri hazırlamaladırlar ki, həm kodeksə əməl edilməsini təmin etsinlər, həm də qəti qərar qəbul edə bilmədikləri vaxt, bu kodeksin tövsiyələrindən istifadə edə bilsinlər.

Davranış kodeksləri, məsələn, prosesə rəhbərlik edən hakimin oğlunun, ya qızının vəkili

qismində prosesdə iştirakı kimi qəbul edilməz praktikanın aradan qaldırılmasında istifadə edilmişdir. [11] Hakim korpusunun əhəlinin etibarını qazandığı ölkələrdə bu, narahatlığa səbəb olmaya bilər. Amma hakimlər arasında korrupsiyanın mövcudluğu barədə ciddi şübhələrin olduğu ölkələrdə bu cür praktika tamamilə başqa cür qiymətləndirilir.

DÜRÜSTLÜYÜ ARTIRMAQ VƏ İCTİMAİ ETİBAR QAZANMAQ ÜÇÜN HAKİMLƏR NƏ ETMƏLİDİRLƏR?

Nigeriyanın baş federal hakimi ilə ştatların hakimləri arasında son vaxtlar olmuş görüşdə qarşıda duran problemlər müzakirə edildi. Müvafiq məhkəmə vahidlərinin rəhbərləri qismində onlar fəaliyyətlərini o həddədək təkmilləşdirməli idilər ki, ictimaiyyət institut kimi məhkəmə orqanlarına, eləcə də ayrı-ayrı hakimlərə tamamilə etibar edə bilsin. [12]

Müzakirələr vaxtı iştirakçılar həllini gözləyən dörd ümumi problem qrupunu müəyyən etdilər:

- ▶ *Ədalət məhkəməsinə müraciətin asanlaşdırılması;*
- ▶ *Ədalət məhkəmələrinin işinin təkmilləşdirilməsi;*
- ▶ *Məhkəmə proseslərinə ictimaiyyətin etibarının artırılması;*
- ▶ *Məhkəmə proseslərindən ictimaiyyətin şikayətlərinə reaksiyanın effektivliyinin artırılması.*

Bu qrup məsələləri formulə edərək, görüş iştirakçıları fəaliyyətlərini qiymətləndirmək, ya da

texniki dillə demiş olsaq, “ölçmək” yollarını müəyyən etdilər.

İntensiv “beyin fırtınası” nəticəsində bu işi görmək mümkün oldu. Bu zaman hakimlərin fəaliyyətinin effektivliyini ölçmək üçün göstəricilər müzakirə edildi. Bu göstəricilər üzərində nəzarətin hakimlərin özü tərəfindən həyata keçirilməsi və ədalət məhkəməsi prosesinə sonralar müsbət təsir edə biləcək hərəkətlər nəzərə alındı.

Nəticədə Nigeriyanın baş hakimləri özləri üçün aşağıdakı fəaliyyət proqramını müəyyən etdilər:

Ədalət məhkəməsinə çıxış

7. *Davranış kodeksini analiz edib, lazım gələrsə onu elə dəyişdirmək ki, o, seminarda razılaşdırılmış göstəricilərə təsir etmiş olsun. Eləcə də onu digərləri, daha sonrakı davranış kodeksləri ilə, bu sıradan Banqalor kodeksi ilə müqayisə etmək lazımdır. Bundan başqa icra hakimiyyəti ilə münasibətlər sahəsinə (məsələn, hava limanlarında qubernatorları yola salma, ya qarşılama mərasimlərində iştirak) aid müəyyən dəyişiklik etməli. Anonim şikayətlərin qəbulu və onlara müvafiq qaydada baxılmasının təmin edilməsi.*
8. *Hakimlərin Davranış Kodeksinə ictimaiyyətin çıxışının genişləndirilməsi imkanlarının müzakirəsi.*
9. *Əsas haqq və azadlıqlar, ilk növbədə, KİV-dən istifadə haqqında ictimaiyyətin məlumatlandırılması səviyyəsinin yüksəldilməsində baş hakimlərin iştirakının ən effektiv yollarının müzakirəsi.*

10. Məhkəmə rüsumları səviyyəsinin müzakirəsi; onun müvafiq və əhalinin ödəyə biləcəyi səviyyədə saxlanması.
11. Şahidlər və başqaları üçün gözləmə otaqları və sairənin yetərli olmasını yoxlamaq; onların olmadığı hallarda bu məqsədlə istifadə edilə biləcək boş otaqların və sairənin müəyyənləşdirilməsi.
12. Səyyar yığıncaqlarda işə baxa biləcək səyyar hakimlərin sayının müəyyənləşdirilməsi.
13. Zaminə götürülmüş müttəhimlərin azad olunması haqqında əhalinin təsəvvürlərinin dəqiqləşdirilməsi məqsədilə məhkəmələrdə informasiya işinin təşkilinin müzakirəsi.
14. Şerti cəzanın və yenidən baxılmış cərimənin miqdarının müəyyən edilməsi sahəsində məhkəmələrə səlahiyyətin verilməsinə çalışmaq.
- ƏDALƏT MƏHKƏMƏSİNİN KEYFİYYƏTİ**
15. Ədalət məhkəməsinin işini təmin etməli olan müxtəlif orqanlar (polis, prokuror, həbsxana müdiriyyəti) arasında qarşılıqlı əlaqələrin yüksək səviyyəsinə nail olmaq.
16. Cinayət İşləri Komitəsi və başqa ictimai komitələrin effektiv fəaliyyət məsələlərinin müzakirəsi, bu yoxdursa uyğun qeyri-hökumət təşkilatları ilə birlikdə onların təşkili.
17. Tamamlanmamış köhnə işlərin baxılmasına birinci dərəcəli əhəmiyyət vermək.
18. Məhkəmə dinləmələrinin vaxtının dəyişdirilməsi haqqında xahişlərin müzakirəsinə daha böyük əhəmiyyət verməli və bu xahişlərin hər dəfə ödənilməsi.
19. Saxtakarlıqlara şərait yaradan müddələrin prosessual qaydalardan çıxarılması məqsədiylə onun yenidən işlənməsi.
20. Bütün səviyyələrdən olan məhkəmələrin məhkəmə iclaslarına vaxtında başlaması. Gecikdirmələri aradan qaldırmaq və fəaliyyətin səmərəliliyini artırmaq məqsədilə məhkəmə orqanları və vəkillər arasında məsləhətləşmələri daha da artırmaq.
21. İşin icrası ilə məşğul olan hakimlərin sayının müəyyən edilməsi, lazım gələrsə, belə hakimlərin sayının artırılması.
22. İnsan haqqları üzrə qeyri-hökumət təşkilatları və başqa maraqlı şəxslərlə birlikdə həbsxanaların mütəmadi qaydada yoxlanılması.
23. Zaminə buraxılmış müttəhimlərin azad olması məsələsində aşağı instansiyalı məhkəmələrin səlahiyyətinin dəqiqləşdirilməsi (məsələn, ölüm hökmü ilə cəzalandırılan cinayət ittihamı zamanı).
24. Məhkəmə müfəttişliyinin sayının təhlili, onların kifayət qədər olmasının təmin edilməsi.
25. Məhkəmə qərarlarının yenidən baxılması hüququna uyğun olaraq tələb edilmiş işlərin miqdarını müəyyən etmək və onların kifayət sayda olmasını təmin etmək.
26. İttiham irəli sürüldüyü məqamədək müttəhimin cinayətkar keçmişi haqqında dəqiq informasiyanın mövcudluğunun təmin edilməsi metodlarının müzakirəsi.

27. ittihamın irəli sürülməsi üzrə metodik vəsaitin hazırlanması (ABŞ-da tətbiq edilən model əsasında).

28. Xəbərdarlıq olmadan məhkəmə qadağanı haqqında qərar verilən, yaxud qapalı iclasda digər tərəfin iştirak etmədiyi və prosedur pozuntuları ilə qərar verilmiş (məsələn, saxtakarlığa müqavimət göstərə biləcək tərəflər olmayan hallarda) işlərin nəzarətə alınması.

29. İşlərin siyahısının və dinləmələrin qrafikinə müzakirə edilməsi və məzuniyyətə gədən hakimlərin yalnız təcili işlərin dinləmələrinə təyin edilməsi haqqında səhih məlumatın alınması.

MƏHKƏMƏLƏRƏ İCTİMAİ ETİBAR

30. Korrupsiyanın Önlənməsi Komissiyası vasitəsilə bir neçə məhkəmənin seçmə yoxlanılması.

31. Vəkillərin, hakimlərin, məhkəmə prosesində tərəflərin, məhkəmə məmurlarının, polislərin, ictimaiyyət nümayəndələrinin, məhkəmə hökmü ilə məhkum olmuşların və məhkəmə orqanlarının xidmətlərindən istifadə edənlərin etibar dərəcələrinin qiymətləndirilməsi üçün mütəmadi müstəqil araşdırmanın aparılması.

32. Siyasətin, eləcə də məhkəmə orqanları ilə icra hakimiyyəti arasında qarşılıqlı əlaqələrin təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş təşəbbüslərin gücləndirilməsi.

33. Məhkəmə orqanlarının xidmətindən istifadə edən şəxslər komitəsinin işində vətəndaş cəmiyyətinin iştirakının genişləndirilməsi.

Ədalət məhkəmələrinin işi ilə bağlı əhəlinin şikayətlərinə reaksiyaların təsirinin və səmərəliliyinin artırılması

34. Federal, ştatlar və ayrı-ayrı məhkəmələr səviyyəsində əhəlinin şikayətlərinin sistemə qeydiyyata.

35. Şikayət mexanizmləri haqqında ihtimaiyyətin məlumatının artırılması.

36. Əhəlinin şikayətlərinin səmərəliliyinin və təsir gücünün artırılması. [13]

Nigeriya hakimləri göstərdilər ki, qanunvericilikdə müvafiq dəyişikliklərin qəbulunu gözləmədən belə, onların məhkəmə prosesinin düzgün və qərəzsiz aparılmasına pozitiv təsir edə biləcəkləri sahələr var.

LİTVADA DÜRÜSTLÜYÜN GÜCLƏNDİRİLMƏSİNƏ YÖNƏLMİŞ QANUNVERİCİLİK

Litvanın Məhkəmələr Haqqında Qanunu müəyyən edir ki, yalnız qüsursuz reputasiyaya malik olan şəxs hakim təyin edilə bilər. Vətəndaş "qüsursuz reputasiya"ya malik ola bilməz, əgər:

- ▶ o, cəzaçəkmə müddətinin bitib-bitməməsindən asılı olmayaraq qəsdən cinayət törətdiyinə görə məhkum edilibsə,
- ▶ o, ehtiyatsızlıq, yaxud məsuliyyətsizlik üzündən cinayət törətmiş, amma cəzaçəkmə müddəti hələ tamamlanmayıbsa,
- ▶ Hakimlərin Şərəf Məhkəməsi onu işdən azad edibsə,

► *onun fəaliyyəti hakimlərin peşə etikasına uyğun gəlmirsə.*

Məhkəmələrin müstəqiliyinin təmin olunması məqsədilə qanun a) dövlət hakimiyyəti və təşkilatları, Seymin üzvləri və başqa vəzifəli şəxslər, siyasi partiya, ictimai təşkilatlar və vətəndaşların məhkəmələrin işinə hər hansı müdaxiləsini qadağan edir, b) elə şərait yara- dır ki, hakimlər siyasətdən kənar qalırlar. Hakim başqa seçkili, ya təyinatlı vəzifə tuta bil- mək, bizneslə məşğul ola bilmək, yaxud baş- qa özəl təşkilat və müəssisədə çalışa bilmək. O, hakim maaşından başqa digər yerdən, o cümlədən təhsil, ya təhqiqata görə hər hansı şəkildə maaş ala bilmək. [14]

MƏHKƏMƏ HAKİMİYYƏTİNİN ƏMƏKDAŞLARI

Dünyanın müxtəlif ölkələrində aparılmış araş- dırmalar göstərir ki, məhkəmə aparatının əməkdaşları tərəfindən qanun pozuntuları ən çox kargüzarlıq işinin qənaətbəxş şəkildə təş- kil edilmədiyi məhkəmələrdə baş verir. Vəkillər və onların müştəriləri sənədlərin itirilməsi, işə baxılmanın uzadılması (ya da əksinə sürətlən- dirilməsi), məhkəmə qərarının yerinə yetirilmə- məsi, hakimlərin onların seçiminə uyğun təyini üçün rüşvət verməyə hazırdır. Göstərilənlər məhkəmə aparatı əməkdaşlarının iştirakı ol- madan mümkün deyil. Problemin miqyasını müəyyən etmək və müvafiq məhkəmə islahat- larını işləyib hazırlamaq məqsədilə məhkəmə proseslərində iştirak edən adamlar arasında rəy sorğusu aparılmışdır.

Hindistanın Karnataka ştatında məlum olmuş- dur ki, məhkəmə aparatının əməkdaşları pro- sesdə iştirak edən adamlara adi informasiyanın verilməsindən, o cümlədən növbəti məhkəmə iclasının tarixini belə bildir-

məkdən imtina edirlər. Bu problemin həlli üçün İnternet səhifəsi yaradıldı, burada zəruri infor- masiya yerləşdirildi. Rəqib informasiya mən- bəyi kimi İnternet səhifəsinin mövcud olması məhkəmə işçilərini rüşvət tələb etməkdən imti- naya məcbur etdi. Bu zaman İnternet səhifəsi işin materiallarını vermir, yalnız növbəti məh- kəmə dinləmələrinin yerini və vaxtını bildirir.

MƏHKƏMƏ ORQANLARI İSTİFADƏÇİLƏRİ KOMİTƏSİ

Bir sıra ölkələrdə (o cümlədən Nigeriyada) “məhkəmə orqanlarının xidmətlərindən istifa- də edənlər komitəsi” yaradılır. Bu ölkələrin sayı durmadan artır. Həmin komitələr çərçivə- sində məhkəmə proseslərində iştirak edən ən müxtəlif şəxslər qrupu məhkəmə sisteminin fəaliyyəti məsələlərini hakimlərlə müzakirə et- mək, əməkdaşlığı genişləndirmək, həm mövc- ud problemləri müəyyən etmək, həm də onun həlli yollarını tapmaq üçün görüşlər keçirir. Yerli səviyyədə cavabdehliyin bu əlavə forma- sı hakimlərin hamısı üçün ləyaqətli fəaliyyətə xidmət edən güclü stimula ola bilər.

VƏKİLLƏR

Korrupsiyanın əsas mənbəyi bir sıra ölkələrdə vəkillərdir. Vəkillər məhkəmə məmurlarını ələ almaqda, hakimlərə rüşvət verməkdə, yalan- dan rüşvət verməsi haqqında müştəriləri aldat- maqda ittiham edirlər. Bu cür ölkələrdə vəkillər arasında müvafiq davranış normaları- na əməl edilməsi məhkəmələrdə dürüstlüyün təmin olunmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Eyni zamanda yuxarıda göstərilmiş problemlər dövlət müdaxiləsinin başqa bir sferasıdır, o da vəziyyəti daha da pisləşdirməyə meyllidir. Ha- kimiyyət nümayəndələrinin narazılığına səbəb olmuş vəkilin məhkəmədəki uğurlarından son-

ra onu “qayda-qanuna çağırmağın” qarşısını almaq mümkün olmaya bilər. Lakin cəmiyyətə xidmət və qanunun aliliyi tələb edir ki, vətəndaşlar müstəqil vəkillərin xidmətindən istifadə etmək imkanına malik olsunlar.

Vəkillərin rolu haqqında BMT-nin Əsas Müddəaları göstərir ki, məsələn, vəkillərin peşə təşkilatları peşə və etik standartların təmin olunmasında həyati vacib rol oynamalıdır.[15] Bu, həmin assosiasiya üzvlərinin təqiblərdən, onların fəaliyyətinin əsassız məhdudlaşdırılması və ona müdaxilədən qorunması, ehtiyacı olan hər bir kəsə hüquq xidməti vermək, ədalət məhkəməsinin məqsədlərinə çatmaq və ictimai maraqları müdafiə etmək üçün dövlət və başqa müəssisələrin əməkdaşlığı vasitəsiylə əldə edilir.

Göstərilmiş prinsiplərə uyğun olaraq hakimiyyətdən tələb olunur ki, vəkillərin

a) öz funksiyalarını heç bir qorxutma, maneə, təqib, yaxud əsassız müdaxilə olmandan yerinə yetirməsi üçün şərait yaratsın,

b) həm ölkəsində, həm də xaricdə sərbəst hərəkəti və müştəriləri ilə sərbəst məsləhətləşməsi üçün imkanı olsun

c) qəbul olunmuş peşə vəzifələrinə, standart və etik prinsiplərə uyğun hər hansı hərəkətinə görə onlar təqiblərə, ya inzibati, iqtisadi, ya başqa sanksiyalara, ya təqib, ya sanksiya ilə hədələmələrə məruz qalmırlar.

Qanunun aliliyinin və ədalət məhkəmələrində ədalətin təmin olunmasında vəkillərin mərkəzi rolunu qəbul edərək cinayət hüququ sahəsində işləyən islahatçılar eyni zamanda vəkillik institutunun nizamlanması və vəkillərin mövcud norma və qaydalara əməl etməsi üçün zəruri tədbirlərin qayğısına qalmalıdırlar. Bu, vəkilləri həm öz maraqları, həm də müştərilərinin maraqları naminə korrupsiya fəaliyyətlərində iştirakdan çəkindirə bilər.

Vəkillərin özləri professional intizam orqanlarının köməyiylə öz sıralarında mövcud norma və qaydalara əməl olunmasını təmin etməlidir. Bununla yanaşı, eyni zamanda belə bir fikir də daha artıq özünə tərəfdar tapır ki, bu fəaliyyətdə məhdud miqdarda kənar şəxsin iştirakı bu orqanın qərarlarını cəmiyyət üçün daha şəffaf və müvafiq edə bilər.

QEYDLƏR

- 1 Bruce Fein and Burt Neuborne, Why Should We Care About Independent and Accountable Judges? Brennan Center for Justice, NYU School of Law published in *Judicature*, Journal of the American Judicature Society, (http://www.brennancenter.org/resources/downloads/fein_neuborne.pdf); Report of the Advisory Panel of Eminent Commonwealth Judicial Experts, Kenya, 17 May 2002 (www.icjcanada.org/transfer/documents/default.htm); International Conventions include the Universal Declaration of Human Rights, Article 10, 12/10/1948, United Nations, G.A. res. 217A(III) Articles of particular relevance include Articles 6-11, 14-16; International Guidelines and Principles include Amnesty International Fair Trials Manual (1999) First published December 1998, AI Index: POL 30/02/98 (<http://www.amnesty.org/ailib/intcam/fairtrial/fairtria.htm>); What is a Fair Trial? A Basic Guide to Legal Standards and Practice, Lawyers Committee for Human Rights, New York, March 2000 (http://www.lchr.org/pubs/descriptions/fair_trial.pdf); The Universal Charter of the Judge, General Council of the International Association of Judges, Taipei, Taiwan, 11/17/1999 (<http://www.domstol.dk/html/publikationer/universal/UniChaUk.pdf>)
- 2 Agreed at the 7th UN Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Milan, Italy, 08/26-09/06/1985 (<http://www1.umn.edu/humanrts/instreet/i5bpj.htm>)
- 3 Bangalore Principles on Judicial Independence: www.unodc.org/pdf/crime/corruption/judicial_group/Bangalore_principles.pdf; bu sənəd Məhkəmənin Müstəqilliyi məsələləri üzrə Xüsusi Məruzəçinin tövsiyələri ilə BMT İnsan Haqqları Komissiyasının Baş Şurasında, 2003-cü ilin may ayında qəbul edilmişdir.
- 4 On March 20 1993, European Association of Judges Recommendation no. R (94)12 of the Committee of Ministers to Member States on the Independence, Efficiency and Role of Judges, 13 October 1993, 518th Meeting of the Ministers Deputies, Council of Europe <http://cm.coe.int/ta/rec/1994/94r12.htm>
- 5 R (94) 12 sayılı Tövsiyələr Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsi tərəfindən 1994-cü ilin oktyabrın 13-də qəbul edilib (http://www.coe.int/T/E/Legal_Affairs/Legal_co-operation/Legal_professionals/Judges/Instruments_and_documents/Rec_94_12E%20+%20explanatory%20memorandum.pdf)
- 6 1998-ci ilin iyulun 8-10-da Avropa Şurası tərəfindən Avropada hakimlərin statusu məsələlərinə həsr edilmiş görüş (http://www.coe.int/T/E/Legal_Affairs/Legal_cooperation/Legal_professionals/Judges/Instruments_and_documents/charte%20eng.pdf)
- 7 Baxın Guerra, Luis Lopez: Governing the justice system:Spain's judicial council, World Bank PREM Note 54 (: <http://www1.worldbank.org/prem/premnotes.cfm?offset=21>)
- 8 Baxın Mark Kozlowski and Praveen Krishnan, Freeing Candidate Speech in Judicial Elections: Or, How Safe are Loose Cannons? Brennan Center for Justice Judicial Independence Series (<http://www.brennancenter.org/resources/jiseries/jiseries2.pdf>); Mark Kozlowski, Regulating Interest Group Activity in Judicial Elections, Brennan Center for Justice Judicial Independence Series (<http://www.brennancenter.org/resources/jiseries/jiseries1.pdf>); Deborah Goldberg, Craig Holman Samantha Sanchez, The New Politics of Judicial Elections: Special Interest Pressure, and TV Advertising in State Supreme Court Campaigns ("Justice At Stake Campaign", Brennan Center for Justice, NYU School of Law) p. 28)

- 9** Kermit Hall in *The Judiciary on Trial: Constitutional Reform and the Rise of an Elected Judiciary 1846 – 1860*, *The Historian* 46 (1983): 337-354 (<http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/justice/howdid/kermit.html>)
- 10** Mark Kozlowski and Praveen Krishna, *Freeing Candidate Speech in Judicial Elections: Or, How Safe Are Loose Canons?* (Brennan Center for Justice at New York University Law School), www.brennancenter.org/resources/ji/ji2.pdf
- 11** Michael Kirby, *Tackling Corruption Globally* (http://www.hcourt.gov.au/speeches/kirbyj/kirbyj_stjames.htm); Canadian Judicial Council, *Ethical Principles for Judges* (1998); Hakimler üçün etik prinsiplər başlıqlı bu nəşr çətin vəzifələrinin icrasında hakimlərə yardım göstərmək məqsədilə atılan çoxsaylı addımlardan sonuncusudur. Bu nəşr yığcam, amma əhatəli şəkildə hakimlərin iş və başqa şəraitdə qarşılaşdıqları çoxsaylı mürəkkəb etik məsələləri ehtiva edir. O, həmçinin cəmiyyətdə hakimlərin rolunu, onların tez-tez qarşılaşdıqları etik dilemmaları daha yaxşı başa düşməyə yardım edir. (www.cjc-ccm.gc.ca/english/publications/ethic_e.pdf); Məsələn, Cənubi Afrika hakimlərinin etik kodeksinə preambulada deyilir: "Hakim korpusunun Konstitusiyaya vəzifələrini yerinə yetirmələri üçün, cəmiyyətin onların mənəvi nüfuzunu, dürüstlüyünü və tərəfsizliyini qəbul etməsi gerəkdir. Bu, onların səlahiyyətinin həqiqi mənbəyidir. Məhz ona görə də Konstitusiya bütün dövlət orqanla-
- rından məhkəmələrin müstəqilliyinə, tərəfsizliyinə, ləyaqətli olmasına və effektivinə yardım göstərməyi və bu keyfiyyətləri müdafiə etməyi tələb edir. Amma bundan daha əhəmiyyətli odur ki, hakimler həmişə məhkəmə orqanlarının statusunu dəstəkləsinlər, müdafiə edib gücləndirsinlər. Bunun üçün hakimler gerək həm iş fəaliyyətlərində, həm də ondan kənarında etik qaydalara sözsüz əməl etsinlər..." (<http://www.sundaytimes.co.za/2000/04/16/politics/pol16.htm>)
- 12** *Strengthening Judicial Integrity and Capacity in Nigeria: Extract Report of the First Federal Integrity Meeting for Nigerian Chief Judges*, Abuja. 26-27 October 2001
- 13** Baxın "Strengthening Judicial Integrity and capacity in Nigeria: Report of the First Federal Integrity Meeting for Nigerian Chief Judges, Abuja, Nigeria, 26, 27 October 2001".
- 14** Anti-Corruption Network for Transition Economies: http://www.anticorruptionnet.org/acncgi/user_side/projects.cgi?lang=en&site_type=graphics&come_from=projects&search=1&country_id=14
- 15** 8th UN Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Havana, Cuba, 08/27-09/07/1990 adopted by the UN Congress in Havana (<http://www1.umn.edu/humanrts/instree/i3bprl.htm>)